

SZEMLE

Riitta Oittinen 1995: *Kääntäjän Karnevaali*

Tampere, Taju kiadó, 203 oldal

DOMOKOS JOHANNA

Posztmodern fordításelméletek?

Beszélhetünk-e paradigmaváltásról a fordításról írt új(abb) tanulmányok alapján? Posztmodernnek nevezhető-e ez a paradigmaváltás? Hogyhogy épp? Miért (nem)?

A fordításelméletnek eddig két nagyobb korszakáról beszélhetünk: egy *klasszikus*, azaz szövegközpontú és nyelvészeti megközelítésű és előíró, valamint egy *modern*, azaz fordító- és folyamatközpontú, hermeneutikai, pszicholingvisztikai megközelítésű szakasról. Folytathatom-e ezt azzal, hogy Douglas Robinson vagy Augusto és Haroldo de Campos, valamint Riitta Oittinen elmékedéseit nem pusztán megszokott kívül állóként kezelhetem, hanem a fordításelmélet másfajta diskurzusának csírái ezek? Míg korábban a fordítás azonosságáról, pontosságáról, (funkcionális) ekvivalenciájáról, dinamikus korrelációjáról, a szerző és az eredeti mű auktoritásáról, a fordító alázatosságáról, láthatatlanságáról, hűségéről hosszan és számtalan ábrával szemléltetve elmélkedtek tanulmányaikban a szerzők, addig nemrégiben a fentnevezettek olyan kérdéseket kezdtek boncolgatni mint a fordítási folyamat szomatikája, trópusai, kannibalizmusa, karneválja. Ez utóbbiak részletes elemzésére mégsem térek ki, csupán annyiban, amennyiben ezeket érinteni látszik Riitta Oittinen¹ finnül megjelent műve: *Kääntäjän karnevaali* (A fordító karneválja).

Az alább elemzendő szövegben nem keresem a posztmodern vonásokat, hanem a Oittinen módszerének a korábbi megközelítésekhez viszonyított másságát, a váltás esetleges csíráit. Amint látható, az egyes korszakok *klasszikus* vagy *modern* minősítései nem állnak szorosabb kapcsolatban az amúgy is rengeteg jelentésárnyalattal bíró elnevezésekkel, elkülönítésük inkább munkamódszer kérdése. Ugyanezt mondhatom az előbb-utóbb körvonalazódó következő korszakról, mely nem annyira *posztmodern*, mintsem az elnevezések dinamikájába való beillése miatt felvetett keresztnév.

---

¹Riitta Oittinen a finnországi Tamperei Egyetem Fordítástudományi Tanszékén fordítást és tolmácsolást oktat. 1993-ban az Acta Universitatis Tamperensis kiadvány A 386. számában jelent meg *I Am Me – I Am Other: On the Dialogics of Translating for Children* c. doktori disszertációja. Aktív fordítóként, valamint animátorként is tevékenykedik.

Vak vezet világtalant

Rövidesen abban a helyzetben találom én is magam, melyet Oittinen könyve előszavában vet fel a finn nyelv fordítási terminológiájával kapcsolatban. Ugyanis fin-
nül szintén számos kifejezésbeli nehézség és pontatlanság fakad a még nem stabilizá-
lódott fordítói nyelvezet(ek) miatt. Példának említi a szerző az *alkuteksti*, *lähtöteksti*,
lähdeteksti terminusokat, melyekhez magyar megfelelőeknek az *eredeti szöveg*, *kiindu-
ló szöveg*, *forrásszöveg* rendelhetőek. Attól függően, hogy ezeket a *käännös*, *tuloteksti*,
kohdeteksti azaz *fordított*, *vég(eredmény)*- vagy *célszöveg* kifejezésekkel állítjuk pár-
ba, belőlük a fordítási filozófiára is lehet következtetni. Riitta Oittinen egyszerre tö-
rekszik a meg(nem)honosodott kifejezések keltette pontatlanságok (pl. mi az, hogy
eredeti szöveg, a *szöveg* terminus különböző jelentései) tisztázására, azaz egy fordítói
diskurzus kialakítására. Hasonló nehézségei vannak egy magyar nyelvű terminológia,
diskurzus létrejöttének is.

Nehézséget okoz a finn *käännös*, *kääntäminen* lefordítása is, mivel magyarul
mindkettőhöz a *fordítás* rendelhető megfelelőként, ám a *käännös* a konkrét fordítást, a
kääntäminen a fordítás elméleti oldalát jelöli, a *fordításelmélet* kifejezésre pedig az
utóbbiból képzett alak került be a közhasználatba, azaz a *kääntämisteoria*. Riitta
Oittinen felveti azt a kérdést is, hogy *translatologia*-ról vagy *käännöstiede*-ről, azaz
transzlatológiáról vagy konkrét fordítások tudományáról célszerűbb beszélni. Magának
a fordításelméletnek ontológiai kérdéseibe ő sem bonyolódik, hanem episztemológiai
síkon halad tovább.

Kérdések

Szükséges-e különböző műfajokról, szövegtípusokról beszélni, amikor fordítás-
ról elmélkedünk? Hogyan jellemezhető a szépirodalmi fordítás és a szépirodalom
fordítása, miért inkább az előbbit vállalja a szerző? Hogyan viszonyul a fordítás és az
átdolgozás egymáshoz? Mit jelent az ekvivalencia, a fordítás és az eredeti szöveg kor-
relációja? Létezik-e fordítói hűség? Az olvasó és/vagy az író felmagasztalását jelenti-e
a pontos fordítás, vagy a hatalom jelenlétét? Ha a fordítás hatalomgyakorlás, van-e a
fordítónak hatalma? Hogyan olvasunk? Bizonyos helyzetekben emocionálisabban,
máskor pedig analitikusabban olvasunk-e? Milyenek a fordító-olvasó olvasási straté-
giái? – és még számos kérdést tesz fel Riitta Oittinen könyve előszavában², és e kérdé-
sek különböző megvilágításainak áttekintése után Bahtyin és Rosenblatt elméleteire
támaszkodva új válaszokat keres. Habár Oittinen kijelenti, hogy nem törekszik a fordí-
táselmélet történeti áttekintésére, mégis a legfontosabb kérdéseinek meglehetősen
plastikus vázlatát adja. A szerzőnek különösen olyan Bahtyin és Rosenblatt olvasatai-
val találkozunk, melyek beépíthetőeknek bizonyulnak a fordításhelyzetről való fejtege-

²Saattreksi, azaz (Be)vezetés, 1–14.

tésébe, sőt, számos esetben a fordításelméletet kimozdítani látszanak megkövült nézetiből. Oittinennek nemcsak előadásmódja lenyűgöző, mely egyszerre közvetlen és könnyed az elméleti és gyakorlati részekben egyaránt, hanem közel is tudja hozni egymáshoz a fordításról szóló írások oly sokat emlegetett végleteit, a fordítás elméleti és gyakorlati problémáit. Ez nem utolsósorban az elméleti részekben hangsúlyozott nézőpontok (pl. rész és egész, (kép)szöveg és (szöveg)szöveg viszonya) alkalmazásának tulajdonítható a jól megválasztott fordítási szemelvényekben.

Selviöitä – Értelmezések³

E fejezet három témát jár körül. Első részében⁴ az irodalom-szépirodalom (kirjallisuus-kaunokirjallisuus) valamint a szépirodalmi (kaunokirjallinen) szövegkategorikiák meghatározhatóságát elemzi a szerző azzal a célzattal, hogy megmutassa mennyire lehet ezek alapján megválasztani a fordítási stratégiákat. Oittinen álláspontja a fordítás belülről való megértése, innen való önmeghatározása, nem pedig a már létező, más területre érvényes elméletek átültetése. Minden fordítási folyamathoz hozzátartozik egy helyzet, azaz egy szerződés, kulturális különbségek, különböző olvasók, akiket a fordító figyelembe vesz, vagyis nem a szövegtípus az, melynek alapján választható a fordítási stratégia, hanem magának a helyzetnek az alapján. Oittinen nézőpontja itt is rokonságot mutat a finn empirikus fordítás iskolával, melynek elméleti gyökerei Gideon Touryhoz vezetnek. A fordítás oktatásában Oittinen nem az egyes szövegtípusok problematikáját hangsúlyozza, hanem a fordítói helyzetet. Hiszen az előbbieket esetében (is) egy karneváli lendülettel tragédiából komédia válik, vagy a halpástétom receptjéből gyönyörű szerelmi dal (I. *Picasso kalandjai* c. filmben).

A fejezet második egységében⁵ Riitta Oittinen kétségessé teszi azt a nézetet, hogy csak bizonyos típusú fordítás hajlik az átdolgozás felé. Olyan vélemények határoították el a két fogalmat: fordítás és átdolgozás, egymástól, melyek a fordításban az alapszöveghez viszonyított azonosságot keresik, és azt vélik megismételhetőnek, hűséget, pontosságot követelnek, míg az átdolgozásokban főleg a másságot hangsúlyozzák, pl. a kulturális kontextus adaptációját. Riitta Oittinen arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha a fordítást emberi helyzetben lezajló emberi tevékenységnek fogjuk föl, melyben maga a fordító egyéni nézőpontja is megnyilvánul, akkor azt is lehet mondani, hogy minden fordítás egyben átdolgozás.

Egyediség, alázatosság, ekvivalencia, funkcionalitás, interpretáció, valamint a fordításhelyzet egyszerűségének kérdését boncolgatja a harmadik egység,⁶ mely hangsúlyozza a fordító állandó jelenlétét, személyiségének, nemének kitapinthatóságát.

³Fordítható úgy is mint *axiómák*, 17–50.

⁴*Kaunokirjallisuus ja kaunokirjallinen, azaz Szépirodalom és szépirodalmi*, 19–22.

⁵*Muunnelma ja käännös, azaz Átdolgozás és fordítás*, 23–30.

⁶*Tilanne ja ekvivalenssi, azaz Helyzet és ekvivalencia*, 31–50.

Susanne de Lotbinière-Harwood olyan értelmezéseket is elfogad, melyek szerint a fordítás az idő kötelékeiben létezik, performance jellegű, míg a fordítandó szöveg változatlan, örök. Riitta Oittinen azonban nem ért egyet az eredeti szöveg állandóságával. Hangsúlyozza, hogy a fordításhoz hasonlóan magának a kiinduló szövegnek is számos interpretációja létezik az idők folyamán. Másként olvasunk ma Szapphót, Shakespeare-t, Leinót mint elődeink. Érvelhetünk még azzal is, hogy számos esetben maga a szerző is módosítja, átdolgozza saját szövegét.

Oittinen szerint az ekvivalencia jelentésének problematikussága már ott jelentkezik, hogy bizonyos nyelvek szóalakjai más-más jelentéssel bírnak: pl. az angol *equivalence* és a német *Äquivalenz*. Oittinen nem az E. Nida, Charles R. Taber használta értelemben tulajdonít fontosságot az ekvivalencia vizsgálatának, hanem a Gideon Toury és Barbara Godard meghatározta értelemben. Toury az elfogadhatóság és adekvátság szempontjai szerint elemzi a fordítandó és a lefordított szöveg közötti viszonyt, melyet ekvivalenciának nevez. Godard szerint pedig az ekvivalencia nem két szöveg között állítható fel, hanem két szövegszerkezet viszonylatában.

Az ekvivalencia kérdésével majdnem összefonódva merül fel a funkcionalitás. Katharina Reiss és Hans J. Vermeer funkcionális fordításelméletének elemzéséből kiindulva Oittinen rámutat az interpretáció fontosságára, majd a fordítás és a fordító minősítettségének, szerzői, fordítói hatalomgyakorlásának problémáit veti fel. Polemikus elemzésében olyan elméletirókkal szembesül mint Kornej Csukovszkij (a „rossz” fordító), Jukka Kemppinen (a fordító mint „láthatatlan ember” vagy „tisztta ablaküveg”), Hans Georg Gadamer (a műalkotás határai(?), szerzői intenció), Bahtyin (teremtő olvasó, szöveget teremtő világok), Christine Nord (fordításorientált szövegelemzési modell), Myriam Diaz-Diocaretz (eredeti és célnyelv orientált fordítási modellek és stratégiák), André Lefevere, Susan Bassnett (manipulatív iskola), Sherry Simon (elő- és utószavak társadalmi, politikai szerepe). Gondolatmenete során más-más nézőpontból hangsúlyozza: a fordítási folyamat egyedi, megismételhetetlen helyzet, belülről meghatározandó jellegű. Épp emiatt kritikusan viszonyul az EU megszabta fordítói normákhoz, melyeknek érvénybe lépte előtt nem konzultáltak az illetékes szervek a fordítástudomány szakértőivel. E fejezet Stanley Fishre utalva zárul (a gondolat viszont más elméletírónál is megtalálható), azzal, hogy az embernek mindig egy bizonyos helyzethez kötött, egy bizonyos helyzetbe ágyazott a cselekedete, így ennek értelmezése is. A helyzettel viszont kölcsönhatásban áll. Ebből kifolyólag a megértés már értelmezés, és minden (fordítói) olvasat különböző.

Lukijoita – Olvasók

Riitta Oittinen szöveg értelmezése nem csak az írott vagy mondott szövegekre terjed ki, hanem képi (illusztrált), zenei (megzenésített) szövegekre is. Amikor Oittinen a (fordító-) olvasóról elmélkedik nem pusztán intralingvális, hanem – folytatva a

jakobsoni terminusokkal – interlingvális és intraszemiotikus fordítási, olvasási helyzeteket is elkülönít⁷. Az olvasási és fordítási folyamatok egybevetésének vizsgálata a fordító olvasási stratégiáinak feltárásához vezet. A fordítás kölcsönhatásokra, tranzakciókra, a fordító olvasási tapasztalataira, az olvasó és könyv közötti párbeszédre (dialógusra) alapul. E gondolat kifejtéséhez Louise M. Rosenblatt és Mihail M. Bahtyin *termékeiből* részletesen válogat Riitta Oittinen, a sajátos megemésztés és felhasználás célzatával.

Rosenblatt⁸ szerint az olvasás olyan kölcsönhatásos helyzet, melyben a szöveg nem objektum, hanem megélt folyamat, sem a szöveg sem az olvasó nincs egyedül, hanem kölcsönhatásban hívják egymást életre⁹. Az olvasási folyamatban az olvasó szellemi, de fizikai énje is részt vesz. Mind a szerzői, mind az olvasói interpretáció, sőt a fordítói is olvasási tapasztalatra épül. Rosenblatt elhatárolta olvasási stratégiákat (esztétikai és efferens) Oittinen beépíti a különböző fordítói olvasási stratégiák szemléltetésébe. Példaként Eila Pennanen nyilatkozatát, valamint saját tapasztalatát hozza, melyek szerint a fordító, mint olvasó, esztétikai olvasási módozatára ráépül egy efferens is, amikor annak fordításába kezd. Az, hogy melyikre kerül sor, nem maga a szövegtípus, hanem a helyzet határozza meg. M. A. Numminen lemezre énekelt lö gondozási tanácsai szintén szemléltetik ezt.

Bahtyinnal egyetértve Oittinen rámutat arra, hogy dialógusban a résztvevő felek egymást alakítják¹⁰. A szó a másik szóval való érintkezése során válik valóssá. Az egyén értése szintén határolt, csak a másikkal szembesülve egészülhet ki. Oittinen a különböző bahtyini dialógusértelmezések közül a *Discourse in the Novel* 1934–35-ben írott tanulmány olvasatát építi be a fordítás mint dialogikus helyzetként való értelmezésébe.¹¹ Oittinen nem véletlenül hangsúlyozza, hogy a dialogikus kölcsönhatás, a válasz felé való fordulás összekapcsolódik Bahtyin heteroglossza fogalmával, amelynek megfelelően minden helyzet egyedi jelenség. Oittinen kitér Bahtyinnak az aktív és passzív értésről, valamint az idegen szó szerepéről való fejtegetésére is. A fordítás Oittinen értelmezésében dialógusból születik, annak folytatása, replikája, és úgy látja, hogy ha a fordító nem lép dialogikus viszonylatba a fordítandó szöveggel, fordítása nem nyilhat meg a célnyelvi olvasó felé, hanem visszafordul a forrásnyelvi auktoritás,

⁷I. Nákökulmia, azaz Nézőpontok c. alfejezetet, 54–62.

⁸Riitta Oittinen Rosenblattnak az 1978-ban megjelent *The reader, the text, the poem: the transactional theory of literary work* c. művére hivatkozik, mely a szerző 1930-as évekig visszamenő értelmezéseire épül. Carbonale and Edwardsville, Southern Illinois, University Press.

⁹I. Lukijana Rosenblatt, azaz Rosenblatt olvasóként c. alfejezetet, 63–67.

¹⁰I. Lukijana Bahtin, azaz Bahtyin olvasóként c. alfejezetet mely két részre tagolódik: *Dialogi, azaz Dialógus*, 68–74, és *Karnevaali azaz Karnevál*, 74–79.

¹¹A tanulmány angol nyelven 1990-ben jelent meg a *The dialogic imagination: four essays* kötetben, ford. Caryl Emerson és Michael Holquist, Austin, University of Texas.

a szerző, az anya karjai felé. így a szerző és célnyelvi olvasó világa nem érintkezik, és a karneváli nevetés nem győzi le a félelmet.

A karnevál lényeges vonással gyarapodik a dialógushoz viszonyítva: a nevetéssel, mellyel legyőzhető az auktoritás keltette félelem. A bahtyini karneváli helyzet dialogikus, egyszerre születés és meghalás, testiség és filozofálás paradox nevetésvilága, melyben lealacsonyítódik a fenséges, és felmagasztaltatik az alantas, a nevetés pedig legyőzi a félelmet. A bahtyini karneválemélet történelmi háttérének és filozófiájának rövid áttekintése után Oittinen a karneváli és fordítási helyzetek dialógusát szolgáltatta meg. Szerinte a karneváli fordításhelyzetben a kiinduló szöveg szerzőjét vidámság közepette megfosztják koronájától, és ezáltal közel kerül mind a fordítóhoz, mind az olvasóhoz. A fordító nincs egyedül, a fordítás nem monológ, hanem dialogikus, társas, és fordítás által a szerzőtől az olvasóig mindenki részt vesz a karneválon. A karnevál során a fordító fejéről is lekerül a korona, és egy bizonyos időre maga az olvasó teszi fel.

Tekstejä – Szövegek

A könyv harmadik nagyfejezete számos konkrét példán keresztül a rész és egész viszonyát vizsgálja, valamint a fordítandó szöveg megjelenési formáját és annak szerepét a fordítási folyamatban¹². Ezután két példahelyzet bemutatása következik. Mint minden esetben Oittinen a fejezet rövid bevezetőjében kérdések formájában összefoglalását adja az elkövetkezendőknek, majd a kis részek végén újra, immár kijelentésekkel, összegez.

Oittinen a kiinduló és célnyelvi szövegben, a szerzői, fordítói, olvasói alkotáshelyzetekben rámutat a rész és egész dialektikus összefüggéseire. Elméleti (hermeneutikai) háttér felállításakor olyan szerzőkre hivatkozik, mint Schleiermacher, Oesch, Dilthey, példaanyagot saját Egerton fordításából hoz (német akcentus az angol szövegben), valamint Bahtyin Lewis Carroll *Alice Csodaországban* című alkotásának intertextuális megközelítését.

Riitta Oittinen a kép, hang, mozgás és szó szövegbeli dialógusának érzékeltetésére illusztrált szövegek és többé-kevésbé sikerült újraalkotásaik elemzését választja (*Asterix és a nagy tengeri utazás* és *Mc Donald a pulykavadászaton* egy-egy finn nyelvű jelene, új illusztrációk az *Alice a Csodaországban* könyvhöz, Tove Jansson illusztrált jelene angol és finn változatban, egy angol és finn gyerekvers illusztrációinak összehasonlítása a szöveg tartalmi tükrében, Van Gogh az utolsó képének értelmezései, egy kotrógép használati utasítása). Oittinen hangsúlyozni kívánja, hogy mind a képnek, mind a szövegnek megvan a maga olvasási technikája, s ha ezek összekap-

¹²bevezető 83–84, alfejezetek: *Osa ja kokonaisuus, azaz Rész és egész*, 85–91, valamint *Kuva, ääni, liike ja sana, azaz Kép, hang, mozgás és szó*, 92–116, *Kaksi kertomusta, azaz Két történet*, 117–137.

csolódva jelentkeznek dialógusukat a fordítónak figyelembe kell vennie. Az értelmezésen túl fordítási önkényre, nem egyszer melléfogásokra, bizonyos részek egészbe való be nem illeszkedésére is hoz példát a szerző. Intralingvális fordításnak minősíthetjük Tove Jansson saját 1945-ös könyve alapján (*Smarollen och den stora översvämningen*) készítette 1970-es rövidített változatot (*Sent i november*), melyet Oittinen csonkításnak tekint a történeti ív rapszodikus megtörése miatt. Sajátos csapdába esett a WSOY finn kiadó, aki az *Alice Csodaországban* könyvet egy régi szövegfordítás (Kirsi Kunnasé) és egy új illusztráció (Ake Runnquist és Tove Janssoné) egymáshoz „erőszakolásával” tett közzé, és a szövegen való változtatást egyetlen vers esetében indítványozott, melyre Paavo Pekkanent kérte föl. Pekkanen viszont az illusztráció és a finn nyelvű szöveg egészének figyelembevétele nélkül készítette el a vers fordítását. E szemelvénytáncolathoz tartozóan megemlíthetjük Esterházy Péter *A szív segédigéi* című könyvének Hannu Launonen készítette finn fordítását, mely a kiindulószöveg vizuális szerkezetéből pusztán az oldaltördelést, kis és nagybetűs szövegrészek érzékeltetését vette át, de az oldalankénti fekete szövegkeretnek, a kis és nagybetűs szövegrészek felső, illetve alsó keretvonalhoz való igazítását nem tartotta meg.

Kääntäjän karnevaali

A könyvvel megegyező címet viselő fejezet összefoglalását adja Oittinen sajátos nézeteinek és tágabb kontextusának. A szerző André Lefevere, Douglas Robinson, de Campos testvérek sajátos nézőpontjait hozza fel, és szembesíti sajátjával. Az egyik legérdekesebb a fordítás mint kannibáli és karneváli helyzetek összevetése. A fejezet és egyben a könyv záró paragrafusai mind a fordító, mind a fordítás karneváljának tömör jellemzését adják (l. alább). Ez az összefoglalás szintén megőrzi metaforikus jellegét. Lehetséges, hogy a fordításról is csak metaforákkal lehet dialogizálni?

„A fordítás karneválja szerintem azt jelenti, hogy a fordító jóindulatúan ránevet a kiinduló szövegre, megérkezik hozzá, és azt profanizálva elkészíti sajátját. Azáltal, hogy a fordítói „én” találkozik a szöveg közvetítésével megjelenő „te”-vel, mind a kiinduló szöveg mind a fordító megújul. Átélessel a fordítandó mű a célnyelvi formában is életre kel: a fordító tiszteli a kiinduló művet és szerzőjét, és olyan fordítást ad az olvasónak, mely él és lélegez. A fordítónak lehetősége van alámerülni a fordítás karneváli nevetésvilágába, nyitottnak lenni újabb hatásokra, állandóan átváltozni. A fordító szava félig idegen, félig saját, belülről elindított szó, mely nem zárkózik el, de nem is végleges. Minden egyes új dialogikus kontextus állandóan új jelentéseket és új lehetőségeket nyit meg számára (Bahtyin 1979:166).

A karnevál tehát vidám, félelem nélküli fordítás. A kiinduló szöveg nem magasan, a fordító hatósugarán kívül létezik, és általában a kiinduló szöveg nem egyetlen egy szöveg, hanem számos szöveg rétegződése, a fordítók tapasztalatainak és olvasatainak summája. A kiinduló szöveg az, amiként a fordító meghatározza: a fordító saját nézőpontja által a fordításból egész lesz. Amint a fordító a fordítandó szöveghez egészen közel lép, képes lesz szeretni és tisztelni azt. A fordító hűségessé válik szeretettjéhez, hiszen a szeretett olyan, amilyennek a szerető látja. A fordító a szerelmes szemével tekint a szövegre, és megnyilvánul a szeretkezésben.

A karneváli dialógushoz mindég hozzátartozik a kiegészítés és a kiegészülés. A fordító szava üres marad, ha nem egészül ki a másik ember szavával. A fordító a lefordított szöveg által nyújtja kezét leendő olvasói felé, akik részükről kiegészítik a fordító szavait ugyanolyan módon, ahogy a fordító a kiinduló szövegét. Mindenezek során a fordító ad is, kap is: a dialógusban résztvevő felek így gazdagodnak, és folyamatosan életet teremtenek.

A fordító karneválja közvetlenséget, világiasságot, jóindulatot jelent. Jelenti a fordító láthatóságát, nyitott felelősségvállalást, és a célnyelvi olvasók figyelembe vételét. Az ún. hűség szerintem nem a kiinduló szöveg tisztelete, hanem az attól való félelem. Ha a nevetéssel a fordító nem űzi el félelmét, nem fogja tudni életre kelteni a célnyelvi szöveget. A fordító kötelessége, hogy merészen részt vegyen a karneválon, ahol nincsenek szereplők és külső szemlélők. A fordítás karneválján olyan végletek találkoznak, mint élet és halál, ármány és szerelem. Szintén karneválon találkozik az „én” és a „te”. Dialogikusan.”

Мария Д. Имайкина 1996:

Эрзянский язык. Учебное пособие для русскоязычных студентов. В 2 частях.

1. Саранск, Мордовское книжное издательство, 220 oldal.
2. Саранск, Мордовское книжное издательство, 179 oldal.

MOLNÁR JUDIT

Hiánypótló és úttörő jellegű munka jelent meg a nemzetközi mordvinisztikában: az első, a szó modern értelmében vett mordvin nyelvkönyv. A korábbi próbálkozások nem mondhatók sikeresnek, a tankönyvek mind grammatikai szempontból, mind az általuk tartalmazott szövegeket tekintve átgondolatlanok, a modern nyelvoktatásban gyakorlatilag használhatatlanok. Szerzőik vagy nem tudtak elszakadni az anyanyelvűeknek tanított leíró nyelvtantól, vagy a szókincset válogatták meg rosszul. A most megjelent tankönyv módszertani szempontból – apró hiányosságai ellenére is – mintatértékű a jövő oroszországi nyelvkönyvírói számára.

A szerző nagy tapasztalatokkal rendelkezik a nyelvoktatás terén, éveken keresztül tanított orosz és erza mordvint Magyarországon, Szaranszkban pedig többek között orosz – mordvin kontrasztív morfológiát, valamint orosz anyanyelvűek számára erza mordvint tanít. Az egyetlen mordvinföldi oktató, aki magas szintű szakmai felkészültsége révén alkalmas arra, hogy a mordvint idegen nyelvként oktassa és ehhez tananyagot állítson össze.

Bár a könyv elsősorban orosz anyanyelvűek számára készült, jól használható más nyelvű tanulók oktatásában is. Mordvin nyelvtanári munkám során alkalmam volt magyar, holland és finn anyanyelvű diákokon is kipróbálni a tankönyvet, igen jó eredménnyel. Természetesen a könyv tanár nélküli használatához a nyelvtanulóknak tudnia kell oroszul, hiszen mind a nyelvtani magyarázatok, mind pedig a feladatok nyelve az orosz, bár szerintem a gyakorlatok kis módosításával, egyértelműbbé tételével, több szemléltető példa beiktatásával, valamint a nyelvtani magyarázatok különválasztásával a tananyagot könnyen egynyelvűvé lehetne tenni, s ezáltal a nyelvtanulók szélesebb köre is használhatná önállóan.

A tankönyv huszonnyolc leckét tartalmaz, amelyek átfogják az erza-mordvin valamennyi fonetikai, morfológiai, szintaktikai sajátosságát. A párbeszéddek minden

fontosabb élethelyzetre kitérnek: ismerkedés, bemutatkozás, egyetemi élet, munka, utazás, szabadidő, családi élet stb. Az olvasmányok pedig bemutatják a mordvinság hagyományos és modern életmódját, Mordvinföldet, a híres mordvin személyiségeket. Jelentős részük széppróza-részlet. A tankönyv ezenkívül verseket, népdalokat, közmondásokat is tartalmaz.

A nyelvtan tanítását a könyv végén található grammatikai táblázatok könnyítik meg. Egy-egy lecke átlagosan tíz új nyelvtani jelenséget tárgyal szabatos, könnyen érthető magyarázatokkal és megfelelő számú példával. A nyelvtani magyarázatokat gyakorlatok követik. Ezekből meglátásom szerint többre és többfélekéire volna szükség, nem elegendők egy-egy jelenség alapos elmélyítéséhez, és nem követelnek különösebb önállóságot és fantáziát a tanulóktól, ami pedig, úgy gondolom, a nyelvtanulásban elengedhetetlen ahhoz, hogy jó eredményt érhessünk el. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy ez a könyv oroszországi egyetemek és főiskolák számára készült, ahol az idegennyelv-tanításnak még nincsen kellően kidolgozott módszertana.

A könyv elején fonetikai összefoglaló, végén pedig erza – orosz és orosz – erza szójegyzék, megoldási kulcs és nyelvtani mutató található, nagyban megkönnyítve mind a nyelvtanuló, mind a nyelvtanár munkáját.

Az alábbiakban az első és a második lecke bemutatásával szemléltetem a tananyag szerkezetét, módszereit.

Az első lecke (14–27) beosztása a következő. A lecke elején található olvasmány első része rövid leíró szöveg, amely egy faluról szól, második része pedig egyszerű dialógus. Az olvasmány kb. 60 lexikai egységet tartalmaz, valamennyit az alapszókinszből. A szavak egy része többször is megismétlődik a szövegben.

Az olvasmány után a főnévi kérdő és mutató névmások következnek pontokba szedve. Minden névmás mellett ott áll orosz megfelelője is, funkcióikat jól érthető példákkal illusztrálja a szerző. Majd az indet. PINom képzését mutatja be, ezt pedig két gyakorlat követi, mely a kérdő és mutató névmások használatát gyakoroltatja egyes számban. A 4. pont a *kodamo* 'milyen?' melléknévi kérdő névmást és a melléknévi jelzőt tárgyalja, egy példamondattal hívja fel a figyelmet arra, hogy az erza-mordvin a jelzőt nem egyezteteti a jelzett szóval. Mivel a könyv orosz ajkúak számára készült, véleményem szerint nem ártott volna több példát is hozni erre a jelenségre. Az 5. pont a det. Sg/PI Nom képzésével foglalkozik. Megadja a determinánsok különböző variánsait, majd néhány példamondattal szemlélteti e ragozásnem használatát, ezt pedig a determinánsok kapcsolódási és használati szabályait írja le. (Nyelvtanulói és nyelvtanári tapasztalataim azt mutatják, hogy minden nyelvtanuló számára – és ez alól a magyarok sem kivételek – ez az erza nyelv egyik legproblematisabb pontja, ezért jó lett volna ide beiktatni néhány feladatot.) A továbbiakban a *kona* 'melyik?' névmás következik sok mondattal illusztrálva, itt a szerző külön is felhívja a figyelmet arra,

hogy a melléknévi jelzőt és a jelzett szót az erza mordvin nem egyezteteti, az alanyt és az állítmányt viszont igen. Az alaposabb elsajáttatás és a jobb szemléletesség kedvéért össze lehetett volna vonni ezt a részt a 4. ponttal. A 7. pont az *i* és a *di* 'és' kötőszavakkal, a 8. pedig az *istámo žo* 'ugyanilyen, ugyanolyan' *istát žo* 'ugyanilyenek, ugyanolyanok' szerkezet használatával foglalkozik. A következő pontban kap helyet több tagadószó. Az utána következő feladat pedig a melléknévi kérdő névmások és a determinatív nominatívusz használatát gyakoroltatja. Mivel ez a gyakorlat nincs összefüggésben a közvetlenül előtte tárgyalt nyelvtani jelenségekkel, szerintem jóval előbb kellett volna helyet kapnia. A 10. pont az infinitívusz illativuszának (az erza főnév szótári alakjának) használatát mutatja be az *eravi téjems* 'kell vmit csinálni' szerkezetben. Ez a szerkezet – a nyelvtani magyarázatot követő gyakorlat kivételével – még sokáig nem fordul elő az olvasmányokban és dialógusokban, ezért ilyen korai tanítását fölöslegesnek tartom, hiszen a diákok – gyakorlás híján – úgvis pillanatok alatt elfelejtik. Ugyanez vonatkozik a 11. pontban tárgyalt összetett jövő időre. Az utolsó pont tanítja a harmadik személyű indeterminatív igeragozást, a személyragok kapcsolódási szabályait, valamint az igetőtipusokat. A leckét nyelvtani gyakorlatok, udvariassági kifejezések, fordítási gyakorlatok és közmondások zárják. Kimaradt a leckéből a harmadik személyű személyes névmás bemutatása, ezt gyakorló feladat viszont van benne.

Az első lecke megtanítása – kiegészítő gyakorlatok és saját magam által készített szemléltetőeszközök felhasználásával – hét tanórát vett igénybe. Jól taníthatónak és tanulhatónak bizonyult ez az anyagrész, csak a fent már említetteken változtatunk és a sorrendet cseréltük föl: előbb tanultuk a lecke végén lévő udvariassági formulákat, és csak az utolsó fázisban olvastuk el az olvasmányt.

A második lecke (27–44) fölépítése megegyezik az elsőével. Az olvasmány témája az egyetemi élet, sajnos a párbeszédes rész csak néhány mondatra korlátozódik, és nagyon kevés (7) benne az előző leckéből már ismert lexikai egység. Ez a lecke tanítja az indet. esetek jelentős részét (a nominatívuszt, inesszívuszt, elatívuszt, illatívuszt, latívuszt) és a megfelelő névutókat, valamint teljes egészében az indet. igeragozást, ami véleményem szerint egy kicsit sok, hiszen így a szövegben minden alak csak egyszer, legfőljebb kétszer fordul elő, a névutók közül több alak pedig egyszer sem, ami a bevéséshez kevés. Az anyagrész végén ugyan még van néhány rövid dialógus, amely ezeket gyakoroltatja, de ez a szövegmennyiség még mindig kevés ilyen sokféle nyelvtani jelenség elsajátításához. Vagy több szövegre volna szükség, vagy kevesebb nyelvtanra. A gyakorlatok jók, de több és többféle kellene.

Ezt az anyagrészt is fordítási feladatok és közmondások zárják, ez utóbbiak közül az egyik még meg nem tanított nyelvtani jelenséget tartalmaz, ami kissé megzavarta hallgatóimat.

A második leckét nyolc tanóra alatt tanítottam meg. A szövegek életszerűek, hasznos, a mindennapi életben jól felhasználható szókincsük és a nyelvtani jelenségekhez fűzött világos és alapos magyarázatok a hallgatóknak is tetszettek. Pozitív vonása még a tankönyvnek, hogy nem köti meg a tanár kezét, lehetőséget ad különféle szemléltetőeszközök (képek, diák, használati tárgyak) stb. használatára. Azt is meg kell említenem, hogy a második lecke elvégzése után a diákok már képesek voltak arra, hogy alapvető dolgokat elmondjanak magukról, például hogy hol élnek, hol dolgoznak, illetve tanulnak, mit szeretnek csinálni, amit a korábbi tankönyvekkel nehezebb lett volna elérni.

A tankönyv legnagyobb érdeme talán mégis inkább az, hogy véget vetett a kresztomátiák és leíró nyelvtanok hegemoniájának és utat nyitott a kommunikációközpontú mordvintanítás felé. Lehetővé tette azt, hogy az erza mordvin megszűnjön a nyelvtanuló számára érthetetlen és távoli, csak folklórszövegekben és grammatikai táblázatokban létező, szinte már holt nyelvnek lenni. A „nyelvfelismerés” tanítását végre az erza esetében is fölválthatja a szó szoros értelmében vett nyelvtanítás. Nagy szükség volna egy ilyen színvonalú moksa nyelvkönyvre is.

H. Tóth Imre 1996:

A nyelvtudomány története a XX. század elejéig:

Csomópontok és átvezető szálak,

Szombathely, Savaria University Press Alapítvány, 211 old.

NÉMETH T. ENIKŐ

1. H. Tóth Imre jegyzete hiánypótló munka, az egyetlen átfogó magyar nyelvű könyv, amely a nyelvtudomány, pontosabban az európai nyelvtudomány történetét az ókori görögök nyelvről való gondolkodásától kezdve a XX. századi strukturalizmusig tárgyalja. A jegyzet főcímében szerepelhetne is az *európai* jelző, hiszen a Pāṇini-féle óind grammatika négy oldalas kitűnő bemutatását kivéve csak egy-egy sor vagy bekezdés erejéig találunk utalásokat a nem európai nyelvtudományra. Természetesen ez nem róható fel a szerzőnek hiányosságként, hiszen a Bevezetésben pontosan megjelöli vizsgálódása tárgyát, amely nem tartalmazza például a héber, az arab és az amerikai nyelvtudományt. A szerző azon megjegyzése, hogy a keleti nyelvtudomány történetével kapcsolatban is már folyamatban van az anyaggyűjtés, azt sejteti, hogy a jegyzet újabb kiadásában szerepelhetnek a nem európai területek. E munkával kapcsolatban bizonyára sor kerül az Ajánlott kiegészítő irodalomban szereplő művek közül néhánynak a jegyzetbe való beledolgozására. Például a Giulio Lepschy (1994) által szerkesztett négykötetes tudománytörténet első kötete a keleti nyelvbölcselettel foglalkozik, a Julie Tetel Andersen (1990) által írt munka pedig a XVIII–XIX. századi és a XX. század eleji amerikai nyelvtudomány történetét ismerteti. Érdemes lenne felhasználni még Esa Itkonennek (1991) az Ajánlott kiegészítő irodalomban nem említett nyelvtudomány-történetét. Az európai nyelvtudomány történetének vonatkozásában viszont kifejezetten sajnálhatjuk, hogy e munkára nem támaszkodott a jegyzet írója, mert Itkonen a nyelvtudomány történetét többé-kevésbé hasonló szempontok szerint dolgozza fel, mint H. Tóth Imre. (A könyv végén megtalálhatók a *Studies in the history of the language sciences* című sorozat addig megjelent 66 kötetének bibliográfiai adatai.) Az újabb tudománytörténeti munkák megismertetése azért is kívánatos lenne, hogy tükröződjön a jegyzet újabb kiadásában az a törekvés, amely a 80-as évek második felétől, de még inkább a kilencvenes években jellemzi a nyelvtudomány történetírását, nevezetesen: a földrajzi kiterjesztés mellett az ún. fiatalabb diszciplínák történetét is bevonni

a vizsgálódásba, kibővítve ezzel a nyelvtudomány történetének hagyományos értelmezési tartományát. Így ebbe már a fonetika-fonológia, morfológia, szintaxis, szemantika, nyelvtörténet, összehasonlító nyelvészet stb. mellett például a pragmatika, szövegnyelvészet, pszicholingvisztika, szociolingvisztika is beletartozik (vö. Itkonen (1991), Nerlich – Clarke (1996), Salmon (1996)).

A jegyzet alcíme – Csomópontok és átvezető szálak – a szerző azon szándékát jelzi, hogy a nyelvtudomány történetét a maga dinamizmusában mutassa be, hangsúlyozva az egyes korok, iskolák, gondolkodók eszméinek, vizsgálati anyagainak, módszereinek egymásra utaltságát és egymásra épülését. A csomópontok és az átvezető szálak hangsúlyozása a jegyzet egészét tekintve nem egyenletesen valósul meg. Helyenként kiváló: ld. például az ókorról, a középkorról, Humboldtról, Saussure-ről szóló szakaszokat. De előfordul, hogy nyilvánvaló kapcsolódások figyelmen kívül maradnak, vagy megfelelő kiemelés híján „elvéssznek” a szövegben. Különösen igaz ez akkor, ha az olvasó a XX. század végi nyelvtudomány kérdésfeltevéseiből kiindulva fordul a nyelvtudomány története felé. Míg az óind grammatikánál, a Port Royal nyelvtanánál pontos utalások történnek a XX. századi generatív nyelvtanra, addig Descartes-nál és Humboldtnál egyetlen megjegyzés erejéig sincs előremutatás ezen irányzatra. E hiányosságot részben magyarázza az, hogy a szerző a XX. század elejéig foglalkozik a nyelvtudomány történetével, de mivel a jegyzetet várhatóan leginkább az általános nyelvészet szakokon fogják használni – H. Tóth Imre is általános nyelvészet szakosoknak adta elő éveken keresztül jegyzete anyagát –, kívánatos lenne, hogy a megfelelő utalások megtörténjenek, illetve jobban kiemelődjenek. Továbbá: a nyelvtudomány és a logika, a filozófia, a pszichológia, majd később a szociológia egymásba fonódásának hangsúlyozásához hasonlóan még jobban ki lehetne emelni a nyelvtudomány egész történetét jellemző általános belső tendenciákat – amit annak idején H. Tóth professzor az előadásaiban soha sem mulasztott el –, hogy az olvasó fejlődésében láthassa az egyes korszakok, irányzatok egymáshoz való viszonyait. Például azt, hogy egy adott korszak új irányzata nagyon gyakran tagadja az őt közvetlenül megelőző kort, irányzatot, és egy korábbi, a megtagadottat megelőző korhoz, irányzathoz nyúl vissza: a XVII–XVIII. század gondolkodói nem a humanizmusra támaszkodnak, hanem a középkor egyes eszméihez térnek vissza, a humanizmus képviselői pedig nem a középkorhoz, hanem az ókori görögséghez nyúlnak vissza. A módszerek területén is vannak ilyen visszatérések, például a nyelvi anyaggyűjtésben az intuícóra és a korpuszokra való támaszkodás váltakozása.

2. H. Tóth Imre jegyzete a Bevezetésből, tíz nagy fejezetből, valamint a Névmutatóból és az Irodalomjegyzékből áll. A Bevezetésben (vii–xiii) a jegyzetíró megfogalmazza, hogy a nyelvtudomány történetét eszmék, módszerek és nyelvészek együttes történeteként tárgyalja. E felfogás indoklása kissé hosszúra sikeredett, bár a szemléltet-

tésül hozott példák helytállóak. Ugyancsak a Bevezetésben a szerző megnevezi forrásait: az 1990-ig megjelent tudománytörténeti kézikönyvekre, szöveggyűjteményekre, fordításokra, a megszerezhető eredeti munkákra, valamint önálló kutatásaira támaszkodott. Jelzi, hogy amilyen gyakran csak teheti, megszólaltatja a nyelvtudomány nagyjait. Öröndöletes módon hozzáférhetővé teszi ezáltal az olvasó számára gyakorlatilag megszerezhetetlen műveket. A Bevezetésben végül köszönetet nyilvánít bírálóinak, segítőinek. A Bevezetésben arra még utalhatott volna a szerző, hogy a nevek írásában és a terminusok használatában milyen elveket követ, milyen átírási rendszereket használ.

Az egyes fejezetek részletesebb bemutatására nincsen lehetőség, ezért csak röviden ismertetem azok tartalmát. Az I. fejezet (1–17) az ókori görögök nyelvbölcséletéről, nyelvvel kapcsolatos filozófiai gondolatairól, az ókor két nagy vitájáról (phüszisz-thészisz vita, anomália-analógia vita) és a görög grammatikáról (Dionüsziosz Thrax és Apollóniosz Düszkolosz nyelvtanai) szól. Mivel a nyelvtudomány későbbi korszakai – elfogadva vagy tagadva – mind-mind visszatérnek az arisztotelészi propedeutikához (amelyet később dialektikának, majd logikának neveznek), nem válna hátrányára a jegyzetnek, ha részletesebben olvashatnánk az arisztotelészi kategóriákról, szillogizmusokról stb. Az anomália-analógia vitát H. Tóth Imre a tudománytörténetekben szokásos módon, Marcus Terentius Varro *De lingua Latina* c. munkája alapján tárja elénk. (Felhívom a szerző figyelmét, hogy a jegyzet megjelenésével egyidőben napvilágot látott Daniel J. Taylor (1996) gondozásában Varro nyelvtanának új kritikai kiadása, az eddigi legteljesebb szöveggel, kommentárokkal ellátva. Ez a kötet az anomália-analógia vitához is szolgáltathat újabb adalékokat.)

A jegyzet II. fejezete, A római nyelvtudomány (18–24), leírja, hogyan épül rá a római grammatika a görögre, milyen kapcsolódási pontok vannak a grammatika és a retorika között, majd részletesebben bemutatja a nagy hatású Priscianus-féle nyelvtant. A fejezetet az ókori görög és római nyelvtudomány eredményeinek rövid összefoglalása zárja. (A további fejezetek végén is találunk egy-egy tömör összefoglalást.) A III. fejezetet megelőzően a szerző az ún. átmeneti (ókeresztény) kor nyelvtudományáról beszél (24–27), amelynek részben új kihívásokkal (filológiai kérdések; Biblia-fordítás; szemantikai problémák, pl. szimbólumok értelmezése) kell megküzdenie. Megérné e részt kibővíteni és önálló fejezetként szerepeltetni.

A III. fejezet (28–59) a középkori nyelvtudománnyal ismerteti meg az olvasót. Többek között mélyrehatóan elemzi a középkori nyelvről való gondolkodás csúcának tartott modista grammatikát, az ókori anomália-analógia vitára visszavezethető univerzália-vitát, felsorolja a késői középkor latin és vulgáris nyelvtanait. E rész értékét az is növeli, hogy megtalálhatók benne a jegyzetíró önálló kutatási eredményei. Ld. a 4. alfejezetet (55–58): A grammatika Bizáncban és a bizánci kultúrkörbe tartozó népeknél.

A IV. fejezet (60–66) a reneszánsz, a humanizmus és a reformáció korának nyelvtudományát taglalja, elsősorban – helyesen – a vulgáris nyelvek előtérbe kerülésére és ennek hatására, valamint a nagy reformátorok „nyelvészeti” törekvéseire, tevékenységére összpontosítva.

Az V. fejezet (67–82) a XVII–XVIII. századot veszi szemügyre. Francis Bacon és René Descartes nézeteinek I. alfejezetbeli bemutatása méltatlanul rövidre szabott, nincsen arányban a két jeles filozófusnak a későbbi korok nyelvtudományára tett hatásával. Descartes tárgyalásánál nemcsak a generatív nyelvtanra való utalás hiányzik, hanem még a híres velünk született eszmék tana sem szerepel. A következő alfejezet a Port Royal nyelvtanának korrekt ismertetése, kellően rámutatva a nyelvtan későbbi hatására. Ezután a szerző elének tárja Gottfried Wilhelm Leibniz tanait és a XVII–XVIII. századi összehasonlító-történeti nyelvtudományt, amely természetesen elméletében, rendszerében (igazából nincs is elmélete és rendszere), módszerében nem azonos a későbbi összehasonlító és történeti nyelvtudománnyal. E két században jelentősen bővül a vizsgálható nyelvi anyag, amely óhatatlanul maga után vonja azt a törekvést, hogy a különböző nyelveket összehasonlítsák, egybeveassék, illetve a sorra születő új nyelvtanokban figyelemmel kísérjék az adott népnyelv eredetét, történetét.

A VI. fejezet (83–121) a jegyzet méltán leghosszabb fejezete a XIX. század elejének nyelvészetével foglalkozik. Egy rövid, frappáns háttérismertetés után elsőként a romantika nyelvtudományát taglalja Johann Gottfried Herder, August és Friedrich Schlegel és Wilhelm von Humboldt tevékenységének, gondolatainak leírásán keresztül. Mintaszerűen tárgyalja a jegyzetíró Humboldt tanait, érthetővé teszi a kissé elvontan és nehézkesen fogalmazó, sajátos új terminológiát használó tudós tételeit. Humboldt hatásának az ismertetése is kiváló, leszámítva a Chomskyra tett hatás megemlítésének elmulasztását. Az viszont már egy kissé meglepi az olvasót, hogy miért teszi a szerző önálló alfejezetbe Immanuel Kantot, akinek a tanítása „csak” közvetve hatott a nyelvtudomány fejlődésére. A Kantról szóló rész áttanulmányozása után még inkább felmerül a kérdés, hogy Descartes-nak miért csak egy bekezdés jutott az V. fejezet I. alfejezetében. A VI. fejezet harmadik alfejezete az összehasonlító nyelvészet (William Jones, Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel, Rasmus Rask, a Pāṇini-féle óind grammatika, Franz Bopp tételeivel), negyedik alfejezete pedig a történeti nyelvészet (Jacob Grimm, Révai Miklós, a Bopp utáni nyelvészek, köztük August Schleicher, tevékenységével) foglalkozik. Az összehasonlító és történeti nyelvészet történetének bemutatása arról árulkodik, hogy a jegyzetíró e területek szakavatott képviselője.

A VII. fejezet (122–144) az újgrammatikusokat és ellenfeleiket jellemzi. E fejezet felépítése igazán tükrözi a szerző azon felfogását, hogy a nyelvtudomány története eszmék, módszerek és személyek története. A fejezet az újgrammatikus iskola előzményeinek (Heymann Steinthal, William Dwight Whitney, Karl Lachmann, Ernst Wilhelm Brücke) bemutatásával kezdődik, majd az újgrammatikus nyelvészek (August

Leskien, Hermann Osthoff, Karl Brugmann, Bertold Delbrück, Wilhelm Thomsen, Hermann Paul) lényegretörő jellemzésével, valamint az iskola elveivel, módszereivel ismerkedhetünk meg. E részben H. Tóth Imre a magyar nyelvtudomány akkori jeles képviselőinek, Gombocz Zoltánnak és Petz. Gedeonnak az újgrammatikusokról adott értékelésére épít. Hasonlóan, az újgrammatikus iskola korabeli fő ellenfelének, Wilhelm Wundtnak a nézeteit is Gombocz tükrén keresztül látjuk, Hugo Schuchardtot azonban már a saját kutatásaira támaszkodva jellemzi a jegyzetíró. A fejezetet a XIX. század második felében tevékenykedő, az újgrammatikus iskolához nem köthető Max Müller, Karl Verner és Graziado Isaia Ascoli munkásságának rövid leírása zárja. E szerkezeti felépítés révén teljesül a jegyzetíró azon törekvése, hogy megmutassa a csomópontokat és az átvezető szálakat.

A VIII. fejezet (145–158) A modern nyelvészet felé címet viseli és Jan Nieci-slaw Baudouin de Courtenay, valamint az orosz nyelvészeti iskolák (Filipp Fjodorovics Fortunatov és a moszkvai iskola, valamint Alekszandr Afanaszjevics Potebnya és, a harkovi iskola) önálló kutatáson alapuló kitűnő feldolgozását tartalmazza. A fejezet végén pedig öröndetes módon egy módszertani összefoglalót találunk, amely sorra veszi és egy-egy mondattal jellemzi a XX. század elejéig kialakult vizsgálati módszereket.

A IX. fejezetben (159–174) ugyanolyan modern kérdésekkel és nézetekkel találkozunk mint az előző fejezetben, csak ezúttal nem Baudouin de Courtenay, hanem Ferdinand de Saussure kapcsán. Ezzel tulajdonképpen ahhoz az érdekes és le nem zárt tudománytörténeti „vitához” jutunk, amely e két jeles tudós nézeteit veti össze és a meglepő egyezések és hasonlóságok miatt gyakran az elsőbbség kérdését keresi. H. Tóth Imre nagyszerű érzékkel kikerüli e vita buktatóit és mind Baudouin de Courtenay-t, mind Ferdinand de Saussure-t az őket megillető nagy súllyal tárgyalja. A Saussure-fejezet felépítése megegyezik a korábban kiemelt VII. fejezet szerkezetével, kiválóan elérve ezzel a szerző Bevezetésben megjelölt céljait. A fejezet a következő részeket foglalja magába: Előzmények, Saussure élete és a „Cours”, A Cours megjelenése és fordításai, F. de Saussure elvei (Szinkronia és diakronia kettőssége, A nyelv és a beszéd dichotómiája, A nyelv rendszerszerű vizsgálata), Értékfogalom a nyelvben, Dichotómiák Saussure-nél és F. de Saussure tudománytörténeti jelentősége. Úgy gondolom, a fejezet koherenciája szempontjából talán szerencsésebb lenne a saussure-i dichotómiákat egyetlen alfejezetben ismertetni, még akkor is, ha ez megváltoztatja kissé Laziczius Gyula gondolatmenetét (Saussure elveinek elemzésekor a szerző Lazicziust idézi). Saussure-rel kapcsolatban felfigyelhetünk az Ajánlott kiegészítő irodalom egy tételére: Komatsu–Harris (1993), amely a Saussure előadásain készült jegyzetek egy harmadik változatát közli. Sajnálhatjuk, hogy a IX. fejezetben e harmadik változatról nem esik szó, így az eddig közismert Courstól való eltérések is kimaradtak a jegyzetből.

Az utolsó, X. fejezet (175–191) a XX. század elejéről tárgyal néhány irányzatot, nevezetesen a szociológiai nyelvtudományt, az esztétikai idealizmust, a lingvo-geográfiát és a strukturalizmust. A strukturalizmus tulajdonképpen csak az említés szintjén szerepel, mert a szerző ezzel az irányzattal ebben a jegyzetben már nem kíván foglalkozni. A fejezet végén egy rövid előretekinztést találunk a XX. század nyelvtudománya felé.

A könyvet Névmutató és Irodalomjegyzék zárja. A névmutató mellett egy tárgymutatóra is szükség volna. Ez már önmagában is jól szolgálná a szerző azon szándékát, hogy megmutassa a nyelvtudomány történetében a csomópontokat és az átvezető szálakat.

3. Végezetül H. Tóth Imre könyvének az oktatásban és az egyéni felkészülésben való használhatóságát érintő kritikai észrevételeim következnek.

a) A jegyzetnek vannak könnyebben és nehezebben tanulható részei. Az egyes korok nyelvtudományi eszméinek, módszereinek a tárgyalásakor a szerző gyakran kitűnően ábrázolja a nyelvtudomány és más tudományok kapcsolatait, akárcsak a társadalmi, történelmi hátteret. Kifejezetten élvezetes például az ókori Róma vagy a középkor szellemiségének, a középkori egyetemeknek a bemutatása. Ugyanakkor a XIX. századi nyelvtudomány jellemzésénél és Saussure előzményeinek a tárgyalásánál a különböző pszichológiai irányzatok és a nyelvtudomány kapcsolatának a leírása a jobb érthetőség kedvéért lehetne részletesebb és szemléletesebb.

b) A különböző tudománytörténeti munkákat, forrásokat, fordításokat jobban össze lehetne dolgozni, mert sok az ismétlődés, előfordul ugyanannak a gondolatnak a többszöri bemutatása. A fordítások esetében a félreértések elkerülése érdekében legalább az Irodalomjegyzékben meg kellene adni a magyar kiadás és a fordító megnevezése mellett a lefordított művek eredeti bibliográfiai adatait, hiszen az eredeti művek és a magyar fordítások kiadási évszámai jelentősen eltér(het)nek egymástól.

c) A szerző ráirányítja a figyelmet a nyelvtudomány sajátos önmozgására, amelyet a nyelvi anyag felhalmozódása, a nyelvi anyag feldolgozásához szükséges módszerek kidolgozása és a lehetséges elméleti megállapítások megtétele vezérelnek. A jegyzet újabb kiadásában az egyes fejezetek végén levő rövid összefoglalás e három tényező alapján készülhetne, így a jegyzet végére tisztán kirajzolódna honnan hová tart a nyelvtudomány.

d) A jegyzetnek az oktatásban-tanulásban való használhatóságát növelné, ha a felhasznált és a kiegészítő irodalom az egyes fejezetek végén is ott állna (rövidített formában) a tárgyalt részhez kapcsolódó kérdések és feladatok társaságában.

e) A jegyzet első fejezeteiben a görög terminusokat célszerű lenne transliterálva is megadni, és – ahol csak lehet – későbbi latin megfelelőikkel együtt szere-

peltetni. Az egyetemi hallgatók többsége sajnos nem ismeri a teljes görög ábécét, így mellékletként azt szintén közölhetné a jegyzetíró.

f) A fontos és a kevésbé fontos információ elkülönítése tipográfiailag és/vagy helyileg nagymértékben növelné a jegyzet tanulhatóságát, akár csak a stilisztikai, fogalmazásbeli, hivatkozásbeli hibák kiküszöbölése.

4. Összegezve: H. Tóth Imre jegyzete egyedülálló munka a magyar nyelvtudományban, hiányosságait, hibáit, következtetlenségeit messze felülmúlják eredményei és értékei, így csak remélni lehet, hogy a jegyzet megújult formában, bővített kiadásban ismét napvilágot lát.

IRODALOM

- Andersen, Julie Tetel 1990: *Linguistics in America 1769–1924: a critical history*, London, Routledge.
- Itkonen, Esa 1991: *Universal history of linguistics: India, China, Arabia, Europe* (Studies in the history of the language sciences 65), Amsterdam, Benjamins.
- Komatsu, Eisuke – Roy Harris szerk. és ford. 1993: *Saussure's third course of lectures on general linguistics*, New York, Pergamon.
- Lepschy, Giulio szerk. 1994: *History of linguistics I: the Eastern traditions of linguistics*, London, Longman.
- Nerlich, Brigitte – David C. Clarke 1996: *Language, action and context: the early history of pragmatics in Europe and America* (Studies in the history of the language sciences 80), Amsterdam, Benjamins.
- Salmon, Vivian 1996: *Language and society in early modern England: selected essays 1982–1994* (Studies in the history of the language sciences 77), Amsterdam, Benjamins.
- Taylor, Daniel J. 1996: *De lingua Latina X: a new critical text and English translation with prolegomena and commentary* (Studies in the history of the language sciences 85), Amsterdam, Benjamins.

Bellon Tibor 1996: *Beklen:*

***A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII–XIX.
században***

(történeti-néprajzi tanulmány),

Karcag, Karcag Város Önkormányzata, 415 lap

SZABÓ JÓZSEF

A becses értékű Magyar néprajzi lexikon öt kötetének kiadása és még inkább Kósa László–Filep Antal *A magyar nép táji-történeti tagolódása* című kitűnő könyvének megjelenése óta szakmai körökön kívül is egyre jobban ismertté vált, hogy a magyar nyelvterületen a honfoglalástól századunkig – népünk történeti sorsa, földrajzi, gazdasági és társadalmi körülményei következtében – milyen sok (mintegy kétszáz) táji-etnikai csoport alakult ki. Bár bizonyos néprészlegek (elsősorban a palócok és a székelyek) eredetének kérdése; hagyományainak föltárása már régebben és elmélyültebben foglalkoztatta a nagyközönséget és a tudományos kutatást, főképpen a múlt század második felétől már más nevezetes tájegységek (pl. Balatonmellék, Göcsej, Nyírség, Ormánság, Őrség stb.) és jellegzetes etnikai csoportok (pl. csángók, hajdúk, jászok, matyók stb.) is egyre inkább a néprajzi érdeklődés középpontjába kerültek.

A Nagykunság is azon tájegységek közé sorolható, amelynek történetét és néphagyományait viszonylag nagy részletességgel tárta föl a történeti és néprajzi kutatás. Úgy vélem, elég, ha a Nagykunsággal és a tatárjárás után ezen a területen is letelepített kunokkal foglalkozó gazdag szakirodalomból pl. Gyárfás István monográfiáját, Györffy István szerteágazó vizsgálódásait és Szilágyi Miklós kutatásait említem meg. Bár az eredetileg állattartó kun népség a XVI. század elejéig elmagyarosodott és földművelővé vált, a későbbi századokban a Nagykunság vidékén „A török háborúkban elnéptelenedett környező falvak vízjárásos, mocsaras pusztáiból nagyra nőtt határokon nagyarányú extenzív állattartás fejlődött ki” (Ortutay Gyula 1980: 688). Bizonyára ezzel a régi gyökerű és nagy hagyományú állattenyésztéssel függ össze, hogy az eddigi kutatások különösen nagy figyelmet fordítottak a nagykunsági állattartó gazdálkodás történeti és néprajzi vizsgálatára egyaránt. Ezen feldolgozások sora Bellon Tibor jóvoltából újabb, igen értékes monográfiával gazdagodott.

Ez a munka – amint a könyv hátsó borítólapján maga szerző is utal rá – három évtizedes levéltári, könyvtári búvárkodás és a Nagykunságban végzett helyszíni anyaggyűjtés eredménye. A kiadvány monografikus jellegű feldolgozás, hiszen a szer-

ző vizsgálódásának témáját valóban a teljesség igényével taglalja, akár a legapróbb részletekre kiterjedő adatolásokról, akár a konkrét forrásokból levonható, jól megalapozott következtetésekről legyen szó. A könyv szerencsésen ötvözi a levéltári és könyvtári források anyagát saját gyűjtésének adataival, s mindehhez alapos tájékozottsággal és kellő mértékben használja föl a korábbi kutatások eredményeit is. A Bevezetőben vizsgálódásainak célját és kereteit a következőképpen határozta meg: „Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy egy sajátosan szervezett alföldi rendszernek, a Nagykunságnak – vagy ahogyan a régiek mondták, a Hatkunságnak a 18–19. századi állattartását mutassam be. A Hatkunság települései: Kunhegyes, Kunmadaras, Karcag, Kisújszállás, Túrkeve és Kunszentmárton – a hozzá tartozó pusztákkal. A területi körülhatárolást az indokolja, hogy a Nagykunság történetileg kialakult politikai és gazdasági egység, amelyik a 18. század közepén a redempció, az önmegváltás eredményeként a Jászsággal és a Kiskunsággal – közös nevükön a Hármaskörrel – önálló szervezeti formát vett fel. Az időhatárokat pedig az indokolja, hogy a Rákóczi-szabadságharc után 1712-ben a Rakamaz környékéről visszaköltöző, településeit újra megülő lakosság megkezdte a békés építő munkáját, amelyik töretlen ívet alkot a vizsgált időszakban. A helyileg szerveződő paraszti-mezővárosi önkormányzat ebben az időben nagy mennyiségű, néprajzilag is értékelhető iratanyagot képezett, amelyik nagyon alkalmas arra, hogy a recens vizsgálatokkal megrajzolható „hagyományos” paraszti állattartó gyakorlatot időben biztonságosan visszavigyük két évszázaddal korábbra” (5).

A kötetnek „A kunok gazdálkodása, birtokviszonyaik alakulása” című fejezetében (9–38) részben a kunok magyarországi beköltözéséről (főképpen a Nagykunságba való belepedéséről), részben birtokviszonyaik kialakulásáról és változásáról kapunk képet. A történeti források szerint „Az első adat a nagykunsági kunok jelenlétéről a 14. század közepéről való. Egy 1344-ben kelt oklevél szerint Nagy Lajos király megajándékozott egy Olasz nemzetségbeli kunt, aki öt éjszaka átkalauzolta a rétek, mocsarak úttalan útjain Mezőtúrról Ohatra. Ez az út a Nagykunságon át visz. Az Olasz nemzetség szállta meg a Kolbászsállás központtal kialakuló Nagykunságot. Ugyanebből az időből más forrás is megerősíti a nagykunok jelenlétét a tájon” (10). A kunok nagysági letelepedését egy-két olyan helységnév is jelzi, amelyben kun eredetű személynév őrződött meg (pl. *Karcag*, *Kolbász* ‘Kunhegyeshez tartozó lakott hely’), vagy amelyben a névtest -szállás utótagja kun eredetű nemzetség, csoport lakóhelyére utal, ilyen pl. *Kis-szállás*, *Kisújszállás* (vö. Kiss Lajos 1980: 344, 346).

A kunok állattartásról földművelésre való áttérése és elmagyarosodása a XVI. század elejéig folyamatosan ment végbe. A mohácsi vész előtti időkből származó külföldi oklevelek arról tanúskodnak, hogy a Nagykunságban az Alföld más tájaihoz hasonló sűrűségben fordulnak elő települések. A török hódoltság idején bekövetkezett nagy vérvesztések miatt azonban ez a tájegység is gyéren lakott vidékké változott. Amikor a XVIII. század békés évtizedeiben az állattenyésztés nagy jelentőségű, virág-

zó ágazattá vált, az itteni nagy kiterjedésű határok kevésnek, szűknek bizonyultak a külföldi piacokon nagyobb teret nyerő, nyájas szerveződésű legeltető állattartásra. Ez a tény tette szükségessé, hogy a nagykunsági települések rendszeresen újabb legelőterületeket béreljenek. Ezeknek a különféle módjait és lehetőségeit foglalja össze (városként külön-külön) a „Pusztabérletek” című fejezet (39–88).

A legelőre kihajtott állatokról készült XVIII. századi összeírások időről időre számba veszik a különféle nyájakat (disznók, juhok, szarvasmarhák, lovak) és a különböző céllal tartott csoportjaikat (pl. göboly, fejőstehén, harmad- és negyedfű tinó stb.), ezenkívül ezek a számszerű adatok jól tükrözik az egyes nagykunsági települések állatállományának a piactól, az eladási lehetőségektől, a táplálkozási szokásoktól függő alakulását, változását is.

A jószágtartó közösségek és az érdekeiket képviselő városi tanácsok nagy gondot fordítottak arra, hogy a nyájak – az időjárás meghatározta körülményektől, lehetőségektől függően – mindig és mindenütt megfelelő legelőket találjanak. A tulajdonosok és a testületek az állatok és a legelők állapotát egyaránt éber figyelemmel kísérték, hiszen a jószágállomány nagy értéknek, a vagyoni helyzet fokmérőjének számított. Ezért mindig nagy körültekintéssel, szigorúan szabályozták a legelők évenkénti beosztását és a legeltetés rendjét. Arra is nagyon ügyeltek, hogy a nyájakat őrző pásztorok minden tekintetben kellőképpen törődjenek a rájuk bízott jószággal. A pásztor kiválasztása tehát fontos mozzanat volt, hiszen tőle függött, hogy „hogyan legel, hogyan gyarapszik a jószág súlya, lesz-e bő szaporulat, van-e elegendő víz előtte a vályúban, meggyógyítja-e kisebb bajait, nem keletkezik-e kár benne vagy miatta. Ezért a pásztor-ságot vállalonak, elsősorban a számadónak nagy tapasztalatú, megbízható és némi vagyonnal rendelkező személynek kellett lennie. Mindig előnyben voltak a helybeli születésűek, különösen azok, akik több generáción keresztül végezték ezt a tevékenységet” (142). A pásztorfogadás ünnepélyes alkalomnak számított, amely szertartásos ceremóniával ment végbe. A szerződés kötést, a megegyezést általában áldomásívással és *kézbeadással* (kézfogással) pecsételték meg. Korunkban, amikor sajnos a közgondolkodásban az adott szó jelentősége egyre inkább csökken, s a kézfogással szentesített megállapodás és annak megtartása lassan már ritkaságszámba megy, példaértékű lehet az egykori pásztorvilág erkölcsi rendje, becsületes magatartása. A kötetben több példát találunk arra, hogy valamely megegyezés jóváhagyására elegendő volt a résztvevő felek kézfogása, s ha ez megtörtént, a közösség számára is szinte szerződéses jogalappal számított, amint azt a következő eset is jól mutatja: „Balla Mihály csordást az abádi bíró követelte vissza Kunmadarastól, mivel ahogy indokolta, az már nálunk „gulyásnak *kéz beadással* (kézfogással) és áldomás ívással lekötölte magát” (143). – A legelők kijelölésének és használatának, valamint a pásztorok kiválasztásának és bérezésének legfontosabb kérdéseit a „Legelőhasználat, legeltetési rend” (111–141) és a „Pásztorfogadás, pásztorbérek” című fejezet (142–165) foglalja magában.

Az egyenletesen magas színvonalú kiadványban keresve sem találni olyan részegységet, amely kevésbé volna értékes és hasznos, mint a többi, a monográfia tárgyköre miatt azonban megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a „Nyájak a legelőkön” című fejezet (166–178), s az ehhez szervesen kapcsolódó „Sőre, göboly, gulya” (179–196). „A ménés” (197–210), a „Sertéstartás” (210–219) és a „Teletetés” (219–231) című kisebb önálló egységek, valamint a juhtartás meghatározó jelentősége miatt külön tárgyalt „Juhászat” című fejezet (232–267) és a hozzá tartozó „Nyájak és bérek” (267–278), „Fejősjuhászat” (279–284). „A juhok értékesítése” (284–291) és „A gyapjú értékesítése” (279–303) c. kisebb alfejezetek. – A különféle nyájak tartását bemutató fejezetek és részegységek mindegyikére rendkívüli adatgazdagság, apró részletekre kiterjedő alaposság jellemző, ugyanakkor a szerző – jó áttekinthető készséggel – mindenütt figyelembe veszi a nagyobb összefüggéseket is. Lenyűgözően gazdag pl. azoknak a megnevezéseknek a száma, amelyek pl. életkor, funkció, ivar stb. szerint különböztetik meg egymástól egy-egy nyáj bizonyos csoportjait vagy egyedeit. A karcagi tanács egyik iratában például arról olvashatunk, hogy 1790-ben a helybéli boltos görögötől, Jankovits Mihálytól vett 4 szürke csődört, melyet „a négy közönséges örlős ménésre osztottak ki. Nyíl húzatván jutott az első tizedbélieknek ménesekre az *ostor-hegyes*, a 3^k tizedbélieknek esett a *nyerges*, a 4^k tizedbéli gazdaságnak ménessére jutott a *gyeplős*, úgy szintén az 5. és 6. tizedbéliek ménesekre maradt a *rudas*” (206). A juhok bizonyos egyedeit a következőképpen különböztetik meg: „A nagykunsági városokban a következő nevekkal találkozunk: *apajuh* vagy *kos*. A kosokat két nagy csoportra oszthatjuk. Egyike volt a továbbtenyésztési célt szolgáló *mag kos*, amelyik kiváló tenyésztési adottságokkal rendelkező, különösen nagy becsben tartott jószágnek számított. A másik fajta az értékesítésre, hizlalásra szánt *kos*, amit már fiatal korában *kiheréltek*. A kiherélt, *kivágott* juh neve *ürü* vagy *örü*. A legszebb, legtanulékonyabb örükből *vezérürüket* neveltek. ... Többször említik a források is, de az emlékezet is számon tartja a *komor örüt*. Komor örünek azokat nevezték, melyeknek nem jött le a heréjük, ezért nem lehetett kasztrálni őket, ugyanakkor kosokként sem jöhettek számításba. – A *juh* általános értelemben az ehhez a jószágfajtaához tartozó egyednek a megnevezése, de *anyabirka* értelemben is használják. *Tokjónak* hívnak másodéves koráig mindenféle bárányt, függetlenül a nemétől. A bárányok leválasztása után gyakran vertek össze belőlük nyáját, amit *tokjó nyájnak* neveztek, de mondták őket *bárány nyájnak* is. Természetesen megkülönböztetnek a tokjónyájban *kosbárányokat*, ezeket a hím ivarúak teszik, és *jerke bárányokat* vagy *jerkéket*, amelyek nőivarúak. Az újszülött neve *bárány*, *kisbárány*. – A juh 5–6 évig koráig hoz szép utódokat, utána már silányulnak a bárányok. Ezért mondják a Kunságban, ha valakit szidnak vagy csúfolnak, hogy *olyan vagy mint a hetet ellett vagy hétszer ellett bárány!* Az élő nyelv mellett a források is megőrizték ezt a szólást. 1812-ben Kunhegyesen Vass János Dézsi Mihálynét „rútul becstelenítette mondván neki: *Alább való vagy a hétszer ellett juh-nál!*” (233–234).

Mivel a réteket, kaszálókat a Nagykunságban különösebben nem gondozták, ezért ezen tájegységet illetően – mint Bellon Tibor írja: 306 – inkább rétélésről beszélhetünk, semmint rétgazdálkodásról. Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a legeltető állattartást folytató nagykunsági közösségek nem fordítottak kellő figyelmet a kaszálók, rétek célszerű felhasználására. hiszen a nagyszámú jószágállománynak mindenképpen elő kellett teremteni a megfelelő mennyiségű és minőségű téli takarmányt. Ennek lehetőségeit és az ezzel kapcsolatos teendőket foglalja össze a „Rétek, kaszálók” című fejezet (304–339). A „Nádasok” c. részegység (340–353) a XIX. század közepe előtti időket idézi föl, amikor – az ármentesítéseket és lecsapolásokat megelőzően – még kiterjedt mocsarak, vízzel borított nagy területek uralták a vidéket, és dúsán nőtt nádrengetegek nyújtottak módot arra, hogy ezen a fában szegény tájon az ottani lakosság összegyűjtse a nádat, amelyet pl. a halfogó eszközként ismert vész összeállításától a háztetők, enyhelyek, karamok, szárnyékok, kerítések stb. elkészítésén át tüzelőanyagként való hasznosításáig még sok mindenre felhasznált a leleményes nagykunsági ember. – A jószágtartó közösségek mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy a legelőkön elegendő számú és jó vizű kutak legyenek. Ezt a témát taglalja az „Itatás, kutak” című fejezet (354–372). A kötet függelékében található egyik térkép jól szemlélteti, hogy 1830-ban csupán a túrpásztói legelő területén 11 kút volt használatban.

„Az alföldi mezővárosok fejlődésének gazdasági háttere” című rész (373–391) a kérdéskör szakirodalmi eredményeiről nyújt kitűnő áttekintést, az „Összefoglalás” c. fejezet (392–397) pedig azokat a tanulságokat tartalmazza, melyeket igen gazdag forrásanyag és saját helyszíni gyűjtései alapján a szerző a nagykunsági mezővárosok XVIII. és XIX. századi állattartó gazdálkodásáról monográfiájának előző fejezeteiben részletesen kifejtett. – A kötetet a felhasznált szakirodalom felsorolása (398–407), német és angol nyelvű rezümé (408–413) és tartalomjegyzék (415) zárja, a függelékben pedig – kiegészítő, illusztratív anyagként – XVIII. és XIX. századi térképek találhatók. A címlapot – a kiadvány témájához illően – Vastagh Géza *Verekedő bikák* c. olajfestményének reprodukciója díszíti, a hátsó borítólapon pedig a könyv címében szereplő, eredetileg óvónévként használt, kun eredetű *beklen* szó magyarázatát is megtaláljuk.

Bellon Tibor könyve, amint azt alcíme is jelzi, történeti-néprajzi tanulmány, amely elsősorban a történelem (a hely- és településtörténet, a gazdaságtörténet stb.) és főképpen a tárgyi néprajz iránt érdeklődők (kutatók, tanárok, diákok és mások) számára jelent becses értékű forrást és feldolgozást. Elég, ha a sok-sok adat közül ízelítőül csupán néhány példát említek meg. Ilyen például a nagykunságiak 1786-ban történt bácskai kirajzása és ugyanezen évben a *Mirhó-gát* megépítése (a 26–28. lapon), többszöri utalás a *nyilas osztás*, a *nyilhúzás* eljárásának fennmaradására (pl. 132., 134. és 316. lapon), a havasi legelőkről télire az Alföldre lehúzódnó román *purzsások* szerepének emlegetése (pl. 226. és 249. lapon), a *juhászburka* készítésének és a *juhhányás* ünnepének tömör leírása (a 265. lapon).

A néprajzosok, történészek mellett azonban haszonnal forgathatják ezt a könyvet a nyelvészet művelői (elsősorban a névtanósok, nyelvjáráskutatók és nyelvtörténészek) is. A szakirodalmi áttekintést és a szerző kutatási eredményeit tartalmazó rész kivételével ugyanis a kiadvány mindegyik fejezetére jellemző, hogy gazdag tárháza a földrajzi neveknek és a különféle (alaki, jelentésbeli és valódi) tájszóknek. Mivel a szerző – egyébként helyesen – viszonylag gyakran idéz a vizsgálódásaihoz felhasznált korabeli jegyzőkönyvekből, a különböző helynevek és tájszók régies helyesírásban és az eredeti szövegkörnyezetben szerepelnek. Ilyen névtani-nyelvjárási szempontból is figyelemre méltó, értékes jegyzőkönyvrészlet a következő: „Kisújszállásiaknak a marháját a *Mirhó* vagy *Gástvás laponyagtól* a *Mirhó rétjeiből* a *Kenderes szigetjéből* a *Pásit szigeten* Berettyó partjáról akár mikor ott találják, behajtsák és szokott harmad nap alatt bíró kezébe adják és onnét ki ne bocsássák. *Ritka borztul* fogvást a *Mirhó tóig*, a *Mirhó tavától* pedig akárhol halásznak vagy a Berettyóban vészt tennének, ha ott kapják az olyas kártevőt, halászt, ha nem nemes ember tömlőbe vitessék és ottan tartásák, míg az kártételt meg nem adja” (80).

Bellon Tibor ezen monográfiája szerves folytatása korábbi kutatásainak, hiszen a Nagykunság és az ottani települések némelyike történeti-néprajzi vizsgálatának az elmúlt évtizedekben több önálló kiadványt, kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányt szentelt (pl. Bellon Tibor 1973; Bellon Tibor 1979; Bellon Tibor 1992). Munkája jól beillik az olyan kitűnő monográfiák sorába, mint amilyen pl. Balassa Iván *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora: Történeti-néprajzi tanulmány* című műve és Paládi-Kovács Attila *A magyar parasztság rétgazdálkodása* c. kiadványa. Bellon Tibor könyve a történeti-néprajzi kutatások nagy nyeresége, amely tárgykörénél fogva értékes hagyományt követ, eredményeit tekintve pedig újabb távlatokat nyit. Olyan munka, amelynek ismerete nélkül a magyar nyelvterületen a legeltető állattartásról érdemleges dolgozatot írni a későbbiekben már aligha lehet.

IRODALOM

- Bellon Tibor 1973: *Karcag város gazdálkodása (Földművelés)*, Szolnok, Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Bellon Tibor 1979: *Nagykunság*, Budapest, Gondolat.
- Bellon Tibor 1992: A mezővárosi szerep gazdasági háttere (Türkeve gazdálkodásának két évszázada), in Örsi Julianna szerk.: *Türkeve földje és népe*, Türkeve, 271–327.
- Kiss Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Budapest, Akadémiai.
- Ortutay Gyula főszerk. 1980: *Magyar néprajzi lexikon 3*, Budapest, Akadémiai.